

ЧАСТИНА ПЕРША

ЧОМУ?

Перш ніж оприлюднювати щоденник, мені видається важливим трохи розповісти про мою країну Україну. Вважаю, це допоможе зрозуміти реальні причини нападу Російської Федерації на нас.

Дозволю собі трохи заглибитися в історію. Я не навантажуватиму вас нудними цифрами, іменами політиків і датами — даними, які можна подивитися в інтернеті. Та все ж таки, щоб краще зрозуміти, що відбувається сьогодні, треба знати буквально кілька історичних штрихів про географічних сусідів — Україну й Росію.

Старші покоління пам'ятають таку жахливу, застрашливу для цивілізованого світу країну, як СРСР (Союз Радянських Соціалістичних Республік, *Soviet Union, USSR*), або простіше — Радянський Союз. Це була тоталітарна держава, яку сьогодні можна порівняти з Північною Кореєю, скажімо, чи, якщо ви читали роман Джорджа Орвелла «1984», із його Євразією.

СРСР простягався на шосту частину суходолу, а його населення становило майже триста мільйонів осіб. Україна та ще чотирнадцять країн входили до складу Радянського Союзу. Потрапила вона туди теж не за власною волею — їй допомогли більшовики. Але не заглиблююся, щоб вас не зморило хитавицею.

Якщо стисло, то події 1917 року умовно поділили Європу на дві частини: одні країни рушили розвиватися в капіталістичному напрямі, тобто пішли багатіти, створювати, прогресувати. Інші вибрали соціалізм і рушили в протилежний бік — у бік узурпації влади, брехні, зубожіння й страху.

На темі СРСР є сенс трохи затриматися: так вам буде зрозуміліша нинішня Росія, її цінності й мотиви.

Я народилася та виросла в Радянському Союзі, тому маю підстави й право вголос ненавидіти його. Ми звали СРСР коротко — «совок». Для кращого перекладу поясню: видається, наче це скорочення від *Soviet* — совецький, а в побутовому житті означає предмет, у який змітають сміття. Сміттям вважали кожного незгодного з «лінією партії» (керівна партія була одна-єдина — комуністична). Хоча великою мірою будь-яку людину вважали сміттям, якщо вона не була при владі.

Уявіть, що ваше життя минає в одній великій в'язниці.

Усі вбираються в однакову незручну робу (моєму поколінню ніколи не забути жахливої кусючої брунатної шкільної форми, у якій було холодно взимку та спекотно влітку).

Усі їдять за розкладом і лише те, що дадуть (у Радянському Союзі був такий термін «дефіцит»: якісні продукти, наприклад апельсини чи цукерки, не можна було просто так купити в магазині, а можна було тільки дістати через знайомих).

Усі читають газети, у яких пишуть суто про те, які чудові наглядачі у в'язниці (в СРСР було тільки три-чотири центральні видання, й усі вони, наче під копірку, вихваляли керівництво країни).

Усі слухають лише ту музику, яку дозволять (майже всю західну музику жорстко критикували, а такі гурти, як *Scorpions*, *The Rolling Stones*, *Deep Purple*, слухати забороняли).

Я зараз розповідаю вам не про якісь далекі сталінські часи, що їх застала моя бабуся. Ні, я кажу про сімдесяті й вісімдесяті роки, які пам'ятаю сама. «Я другой такой страны не знаю, где так вольно дышит человек»^{*} — це слова з популярної радянської пісні. Люди замінювали «страна» на «тюрьма» та співали її з іронією.

На жаль, більша частина мешканців «в'язниці» вважала таке життя нормою. Іншого радянці не знали, адже з в'язниці не випускали «на прогулянку» (з СРСР не можна було просто так вийти за кордон, наприклад у мандрівку).

Телебачення цілоденно крутило однакову брехню, її ж друкували в шкільних підручниках, її ж учителі транслювали дітям на заняттях. Батьки цих дітей ходили на паради з портретами вождів-наглядачів і вигукували їм вітальне «ура». Навіть не тому що любили й поважали, ні, а тому що не піти на парад вихваляти владу було вельми підозрілим.

^{*} «Я іншої такої країни не знаю, де так вільно дихає людина» — Рос. (Прим. ред.)

Незгодних з ідеологією керівної партії в тій в'язниці саджали до карцеру, били, убивали. Ну, гаразд, у мій час покарання були м'якшими: їх звільняли з роботи, цькували (сучасною мовою — хейтили), відправляли в трудові табори й — так, убивали.

Мені пощастило народитися в родині, де правду про совок розуміли дуже добре. Тато якось видобував і приносив додому заборонені книжки. Наприклад, того ж таки Орвелла («1984») або Замятіна («Ми») я прочитала задовго до того, як вони стали «легальними». А ще було багато літератури про злочини радянського режиму — Солженіцин, Шаламов, Гінзбург.

Я з дитинства знала, як комуністи понівечили долі моїх предків.

Моя мама виросла в глухому Сибіру. Родину її батьків репресували в тридцятих роках. У село прийшла радянська влада, відібрала корову-годувальницю, землю, хату. Бабусю й діда з дев'ятьма дітьми посадили на віз та відправили до тайги — живіть як хочете. Вони голіручили землянку, щоб урятувати дітей від холоду, і збирали ягоди, щоб не вмерти від голоду. Ви справедливо спитаєте: «За що?». Та ні за що. Людей, які не славили владу, знищували просто так. Причини вигадували. У випадку з родиною мами це звалося розкуркуленням. Навіть не знаю, чи реально перекласти це слово іншою мовою.

Мій тато народився та виріс у Харкові й дивом обминув шлях на Дробицький Яр (місце масових розстрілів євреїв 1942-го, а нині меморіал жертвам Голокосту в Харкові). На єврейських дітей, які дивом урятувалися від фашистів під час Другої світової війни, далі чекало непросте життя: їм не давали вступати до вишів, керувати підприємствами, займатися наукою. Їх і далі цькувала та переслідувала влада. Їм змінювали прізвища, забороняли плекати традиції. І все це на тлі публічної боротьби з антисемітизмом.

Я народилася, звісно, не в найжорсткіший період СРСР. Концентраційних таборів уже не було, але до термінів «свобода» й «демократія» було ще багато-багато років. Проте з юності на рівні генів, що передалися від предків, які вижили в тих м'ясорубках, я ненавиджу диктаторів і брехню. Я розповім вам кілька історій зі шкільного життя, щоб той період історії став зрозумілішим.

На другому поверсі нашої школи висів портрет Леніна (засновника всієї цієї соціалістично-комуністичної хріні). Треба зауважити, що в кожній школі, кожному дитячому садочку і в кожному чиновницькому кабінеті такий портрет обов'язково мав бути. Ба більше, у кожного мого однолітка є дитячі, ще чорно-білі фотографії на тлі цього портрета. У кожного.

Отож, хлоп'ята на перерві грали в імпровізований мініфутбол, ганяли коридором шапку замість м'яча. І випадково влучили цією шапкою в портрет вождя. Це помітив учитель. У школі спалахнув жахливий скандал: викликали батьків цих дітей, зібрали всіх учнів та педагогів на велику лінійку, приїхали якісь партійні функціонери з облвню, міськвню (це регіональні відділи освіти). Хлопчиськів та їхніх батьків кілька годин шпетили під палким сонцем на шкільному подвір'ї. Їх звинувачували в антирадянській поведінці, у шкідництві й навіть у тероризмі (вдумайтеся лише!). Зрештою всіх, хто грав у той злощасний мініфутбол, виключили зі школи. Один із хлопців був однокласником моєї старшої сестри, і я знаю, що родині довелося переїхати в інше місто після тієї історії.

Зі своєї молодшої школи я ніколи не забуду 12 квітня, радянське свято — День космонавтики. Як і будь-яке радянське свято, цей день звели в культ. І в нашій звичайній школі він був червоним днем календаря. Мені навіть здається, трішки червонішим, ніж в інших радянських школах.

Щороку вчитель трудового навчання Іван Степанович прибивав до фасаду будівлі той самий збляклий плакат: «Наша школа пишається тобою, Гагаріне». Юрій Гагарін — льотчик СРСР, який полетів у космос 12 квітня 1961 року.

З нагоди цієї події в школах обов'язково влаштовували театралізовані вистави. Сценарії до них не змінювали роками, їх затвердили й узгодили

в міністерствах і передавали з покоління в покоління разом із костюмами та нотами.

Я чомусь була ракетою. Мене загорнули в аркуш ватману й на лобі написали «Союз». Було нудно стояти на сцені просто так (ракета не мала тексту), і я підказувала слова «Гагаріну» крізь ілюмінатор.

Мій вихід, тобто виліт, був фінальним. Коли загримить «Широка страна моя родная»* й батьки в залі заплачуть, я мала зійти зі сцени, оббігти всю глядацьку залу й «вилетіти» геть через двері.

Геніальний режисерський задум — таке собі створення ефекту присутності — того дня коштувало мені суїцидальних думок. Я впала. Гепнулася. Гучно так завалилася між другим і п'ятим рядами. За годину вже стояла в кабінеті географії, і мене публічно лінчував учитель. Я не просто «зіпсувала свято! фінальну частину! апофеоз!», а «зчинила наругу над почуттями радянських людей!».

Я ридала. Від ганьби, сорому, образи. І проклинала день, коли погодилася бути ракетою (хоча хто мене питав). Деякі діти припинили зі мною спілкуватися. Тоді мені здавалося, що мама більше ніколи не зможе мною пишатися. Я поставила тавро на нашу родину. «Вороги» буквально.

Тридцять років минуло, а мене досі пересмикує, коли згадую весь цей радянський морок.

* «Широка країна моя рідна» — Рос. (Прим. ред.)

Є в моєму колі історії значно драматичніші, ніж хейт за антирадянське падіння. Приятель моєї старшої сестри Міша 1985 року закінчив університет з відзнакою, переклав свою дипломну роботу з математики англійською та надіслав якійсь західній компанії, здається, у Швецію. Його єврейська мама Сіма готувала фаршировану рибу й запрошувала гостей, щоб відсвяткувати, коли шведи відповіли: «Блискуче, негайно чекаємо вас у себе». КДБ Мішу з країни не випустило. Міша повісився.

І ще крихітна ілюстрація. Ми із сестрою якось тихцем, не спитавши дозволу в дорослих, відкрили банку згущонки. Не на свято, а просто так. Поцупили в комірчині. Мама плакала.

Згущонка — це така нехитра їжа, консервоване молоко з цукром. Банка коштувала копійки, але видобути її можна було, тільки відстоявши декілька годин у черзі. Траплялося, мама купляла банку згущонки влітку та зберігала її для новорічного столу.

У 1991 році, саме коли я закінчувала школу, Радянський Союз припинив своє існування. Країни, що до нього входили, оголосили про свою незалежність. Далі в кожній державі почався свій шлях. Зокрема, у Росії — свій, у Білорусі — свій, в Україні — свій. Але по суті шляхів у кожній країні було тільки два: бігти від совка геть чи лишатися в совку й далі культивувати страх і покору. Україна обрала перше. Росія надала перевагу другому.

Це розлучення не було простим. Після нього на нас чекали часи абсолютного хаосу в політиці та економіці, коли найчастіше влада й гроші потрапляли до не надто порядних людей. Ці роки так і прозвали бандитськими дев'яностими.

Я була студенткою та добре пам'ятаю ті часи. Прилавки магазинів стояли порожні в буквальному сенсі цього слова. Якщо в СРСР можна було видобути нормальну їжу за знайомством чи, як тоді казали, «з-під поли», то в дев'яності містянам довелося заводити городи й буквально вирощувати собі їжу.

У гуртожитку нашого курсу було кілька дівчат із села, яким батьки передавали м'ясо, масло, яйця. Отримавши «передачку», ці дівчата мусили зачиняти свої кімнати на ключ: їх банально грабували однокурсники. Усі хотіли їсти.

Я жила з батьками, у гуртожитських грабунках участі не брала, але добре пам'ятаю, як мама мордувалася, щоб нагодувати сім'ю. Рецепт не забула й досі: береш одну сосиску, заморожуєш її, а потім натираєш на тертці й рівномірно розподіляєш на вісім скибок хліба. Розігріваєш на пательні — обід готовий. Сподіваюся, цей рецепт нікому ніколи не знадобиться.

У дев'яності закривали заводи й фабрики, розкрадали підприємства. Інтелігенція — лікарі, педагоги, інженери — подалися гендлювати на базари, щоб вижити. У пострадянських країн не було чіткої ідентифікації. Радше вона тяжко формувалася.

В СРСР на всіх були спільні гімн, прапор, гроші, мова, політики. Україні знадобилися роки, протести, революції, щоб якось розрулити весь цей хаос і віднайти себе.

Чи був цей пошук легким? Ні.

Чи були люди, що активно ностальгували за Радянським Союзом і прагнули назад, до возз'єднання із сусідськими «братерськими» країнами? Так.

Чи були, навпаки, радикальні українські настрої в суспільстві та поміж політиків аж до «заборонити російську мову»? Теж так.

Але. З кожним роком ідентифікація українців міцніла. Ми повертали свою мову, культуру, кольори прапора, слова гімну й головну людську цінність — свободу. Україна повільно, малими крочками рушила в бік демократичного розвитку, потроху відмовляючись від радянського минулого.

Ми почали перейменовувати вулиці (майже всі вулиці, проспекти, шосе до 2014 року мали імена комуністичних вождів), зносити пам'ятники (монументи Леніна та його поплічників стояли в кожному селі, районі, місті, в кожній школі та дитячому садочку), переходити на рідну українську мову (усі мешканці СРСР були зобов'язані говорити головною мовою країни — російською).

Процеси переходу не могли бути швидкими й безболісними. За сімдесят років Радянського

Союзу змінилося три покоління людей. Хтось був молодий, і совок лишився в його пам'яті як часи першого кохання, хтось боявся змін, а хтось сумував за старою назвою своєї вулиці, не замислюючись про те, що вона мала ім'я кривавого вбивці.

Коли на початку двотисячних почали відкривати архіви СБУ, які роками зберігали під грифом «сувора таємниця», я побачила в бібліотеці документи за підписом секретаря обкому партії Постишева. Це були вказівки на кшталт: «Відібрати хліб і зерно в мешканців села Вільхівка. 1932 рік». Рік, коли мільйони українців померли від голоду. Цілий світ дізнався про Голодомор як про один із найжахливіших злочинів в історії людства.

Мені видається, після цього нормальна людина більше не зможе жити на проспекті, який названий на честь Постишева. Тисячі вулиць по всій країні перейменовували.

Поступово з'являлася вільна преса, без «темників» (перелік тем, які можна порушувати, — радянська практика), що в редакції спускали згори. Суспільство змінилося настільки, що 2004 року в Україні сталася Помаранчева революція.

Якщо стисло, по всій країні відбулися мирні протести, на вулиці вийшли люди, які не погодились із фальсифікацією виборів. Тоді за липовими протоколами в президентських перегонах перемагав Віктор Янукович, хоча насправді (і це довели) лідирував Віктор Ющенко.

Мені здається, саме Помаранчева революція стала переломним моментом для українського суспільства. І річ не в тім, що Янукович був чинним прем'єр-міністром, проросійським політиком, а Ющенко — політиком опозиційним та проукраїнським. Тоді це була дивовижна історія про вільних людей, які вперше показали владі, що вони більше не раби. І не миритимуться з брехнею.

Результати виборів тоді переглянули, точніше оголосили переголосування, і, попри те що Володимир Путін (президент Росії) і Аляксандр Лукашенко (президент Білорусі) встигли привітати Януковича з перемогою, президентом України став Ющенко.

Це був масштабний, яскравий прояв демократії на пострадянському просторі. І неймовірний удар по амбіціях сусідів-диктаторів. А головне — це був перший упевнений крок у зворотний від Росії (читай — СРСР) бік.

Я збрешу, якщо скажу, що вся Україна в спільному пориванні підтримувала антирадянський курс Ющенка. Пам'ятаєте, я казала, як чудово жилося родинам політичної еліти в СРСР? Це явище нікуди не зникло у двотисячних: мільйони людей, яких роками годували корупційні схеми, не бажали нічого змінювати, а будь-яку помилку молодій демократичній владі роздмухували до катастрофи.

Зрештою 2010 року Янукович, друг Путіна, усе ж таки сів у крісло президента України. Ненадовго. На чотири жахливі роки.

Сьогодні ні в кого немає сумніву, що Ющенко рухався в правильному напрямку, у бік Євросоюзу, проте був занадто інтелігентним чи, як багато хто тоді казав, м'яким.

Хай там як, Україну на чолі з Януковичем знову почало відкочувати назад, у бік Росії (читай — кремлівської машини), яка й не збиралася змінювати «типово радянський» режим правління. Чи була в цього вектора підтримка суспільства? На жаль, змушена сказати правду: так, була.

Здебільшого підтримку складали чиновники й так звані бюджетники. Працівники державних установ: шкіл, лікарень, заводів, організацій. Люди, які отримували зарплатню від казни. Вони залежали від влади й були навдивовижу слухняними. Єдине, що їх цікавило, — не втратити посади. Бізнес, молодь, студентство дивилися далі власного носа та зазвичай посідали проти-лежний бік барикад.

Так ми, сперечаючись у соцмережах та на площах, дожили до листопада 2013 року. Лишалося кілька днів до саміту Східного партнерства у Вільнюсі, де наша країна мала підписати угоду про асоціацію з Європейським Союзом. Аж раптом Янукович оголосив про призупинення підготовки до угоди.

Почалися протести. Українці, переважно молодь, виходили на центральні площі своїх міст із прапорами Євросоюзу й вимогою про відставку уряду Януковича. Люди ставили намети просто на асфальті й заявляли, що не розійдуться.

Протести були не надто велелюдними й цілком мирними. Та влада чи то від переляку, а чи то через недоумство вирішила застосувати силу. Протестувальників побили кийками.

Цей день, останній день листопада 2013 року, мабуть, став переламним в історії України. Він змусив нашу країну назавжди зійти зі шляхів диктаторських режимів. Побиті міліцією та спецпідрозділами «Беркут» мирні студенти стали значно більшим тригером для суспільства, ніж відмова від євроінтеграції. І якщо до того на площі виходили сотні людей, то наступного дня після побиття студентів вийшли тисячі. Десятки тисяч. На початку грудня протестувальників по всій Україні рахували мільйонами. У країні починалася Революція гідності.

Останнім спусковим гачком, якщо хочете, контрольним пострілом у голову, став день, коли влада Януковича «презентувала» нові закони. Згідно з ними, протестувальникам випадали реальні тюремні строки лише за вихід на протести. Упізнаєте сьогоднішню Росію?

У день презентації цих диктаторських законів 16 січня 2014 року я не пішла на роботу й написала цей есей.

Учора мало не вбила вашу дитину. Так, вашу. Дівчинку в білому пуховику. На вулиці Академіка Павлова. Я об'їжджала ями в цілковитій темряві. Їхала дуже обережно, бо везла найдорожче. Доньку. Однолітку вашої дівчинки. Дякую, що ви вибрали для неї саме білий пуховик. Я побачила його останньої миті. Темно. Ями.

Увечері зателефонувала подруга з Німеччини.

– Як рік розпочався?

Просте запитання, яке ставлять з усмішкою із чемності. Після традиційного «нормально» можна переходити до обговорення погоди, здоров'я батьків і шкільних оцінок дітей. Я зволікала з відповіддю. Не те щоб добирала слова, а радше намагалася сформулювати власні відчуття.

– Аню, ти мене чуєш? Я тебе ні! Щось зі зв'язком. Я передзвоню.

Зв'язок був ідеальний. Та коли подруга за хвилину зателефонувала знову, я не взяла слухавки. Каюся. Ну не можу я витиснути із себе традиційне «нормально». Тому що «не нормально». Усе, що відбувається зараз із мною, з вами, з нами, – не нормально.

Сьогодні 16 січня 2014-го року. Я журналістка. І я не пішла на роботу. Друга година дня. Сиджу в піжамі перед монітором і, якщо чесно, частіше курю, ніж торкаюся клавіш.